

manla zorba idarecilerin haksız yere aldıkları bazı vergilere de nevâib denilmiştir. Frede Lokkegaard, nâibeyi “üst düzey bürokrat ve askerlere konakladıkları beldelelerin halkınca verilen rehberlik ve nakliye hizmeti” anlamında bir çeşit angarya olarak nitelirmektedir (*Islamic Taxation*, s. 186).

Hanefîler, devlet başkanının kamu maslahatı gereği yüklediği geçici her türlü nevâibi edası vâcib bir borç hükmünde görmektedir. Ancak bu, beytûlmâlde yeterli fon bulunmadığı durumlarla ve olağan üstü hali aşmaya kâfi miktarla sınırlandırılmıştır. Nitekim fey gelirlerinin yetmesi halinde ordunun teçhizi için cu’l (Osmanlı uygulamasındaki îâne-i cihâdiyye ve imdâd-ı seferiyye gibi) alınması haram sayılırken fon yokluğunda “zarar-ı eşeddin zarar-ı ehaf ile izâle edileceği” kaidesi gereği câiz görülmüştür.

Şemsüleimme es-Serahsî mükellefin, bulunduğu yerleşim merkezine konulan müşterek nevâibin tediyesine iştirakini daha faziletli sayan Hanefî fakihlerinin varlığına değindikten sonra eskiden bu tür vergilerin ihtiyaç ve savaş durumlarında toplandığını, ancak kendi döneminde çoğunun zorbalıkla tahsil edildiğini, dolayısıyla bundan kaçınabilecekleri kendi hisseleri diğerlerine yüklenmeyecekse ödememesinin daha hayırlı olduğunu söylemektedir; ödemek istediğinde ise edaya güç yetiremediği halde ondan kaçınamayan mükellefe vermesini sevap saymaktadır (*el-Mebsût*, X, 21).

Hanefîler’e göre mükellefin talebi üzerine geçici meşrû nevâibin edasına kefâlet ittifakla câizken gayri meşrû türlerine kefâlet hususu ihtilâfıdır; Ebû’l-Yûsuf el-Pezdevî gibi bazıları buna borç olmadığı gerekçesiyle karşı çıkarken Ebû’l-Usr el-Pezdevî gibi diğerleri, mütâlebe hususunda borç gibi ve hatta ondan öncelikli olduğundan kefâletine cevaz vermiştir ki fetva da bu yöndedir. Gayri meşrû nevâibin tahsildarının şahitliği zulme yardım ettiği gerekçesiyle makbul sayılmamıştır. Ebû’l-Usr el-Pezdevî, zorbalıkla konmuş olsa bile kolektif nevâibin ilgili mahalin mükellefleri arasında ödeme gücünü esas alıp âdil bir şekilde dağıtımını yapan vergi memurunun eciri hak edeceğini belirterek şehâdetini câiz görmüştür. Ayrıca bazı Hanefîler’e göre çiftçiden alınan nevâib arazinin sahibine rûcû eder.

Halife Ömer b. Abdülâzîz, Basra Valisi Adî b. Ertât’a gönderdiği emirde daha önce konulduğu anlaşılan bu tür vergilerin ilgasını emretmiştir (İbn Sa’d, V, 383; İbn

Asâkir, XXXV, 374). Vezir Ebû Ubeydullah Muâviye b. Yesâr, Halife Mehdî-Billâh’a, Başkadı Ebû Yûsuf da Hârûnürreşîd’e harâc-ı mukâseme mükelleflerine nâibe yüklenmemesini tavsiye etmiştir (Ebû Yûsuf, s. 109; Kudâme b. Ca’fer, s. 223). İstahfî’nin ifadelerinden Abbâsîler devrinde Fârs eyaletinde nevâib-i sultâniyyenin Kürt reislerce iltizam edildiği anlaşılmaktadır (*Me-sâlik*, s. 113). İfrenî, Fas’ta Sa’dîler döneminde ilk defa nâibe adı altında hâne başına bir vergi koyan sultanın Mevlây Muhammed eş-Şeyh olduğunu, önceleri aynı olan bu verginin daha sonra nakde tahvil edildiğini söylemektedir (*Nüzhetü’l-hâdî*, s. 40). Osmanlılar’da ve İran’da olağan üstü vergilere “avârız” adı verilir (bk. AVÂRIZ; gayri meşrû vergiler için ayrıca bk. MEKS; RESİM).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1373; Dârimî, “Zekât”, 13; Buhârî, “Humus”, 1, 6, 12, 15; Müslim, “Cihâd”, 54; İbn Mâce, “Zekât”, 3; Ebû Dâvûd, “Harâc ve’l-imâre ve’l-fey”, 18, 24; Tirmizî, “Zekât”, 27; Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Harâc*, Kahire 1382, s. 109; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Câmi’u’s-şâgîr*, Beyrut 1406/1986, I, 379-380; Şâfiî, *el-Üm*, IV, 80; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 383; Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 302-303; II, 26-28; Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed İbn Ebû’r-Rebî, *Sûlûk’ul-mâlik fi tedbiri’l-memâlik* (nşr. Hâmid Abdullah Rebî), Kahire 1403/1983, II, 421; Kudâme b. Ca’fer, *el-Harâc* (Zebîdî), s. 223; İstahfî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 113; Mâverîdî, *el-Ahkâmü’s-sultâniyye* (nşr. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî), Kahire-Küveyt 1409/1989, s. 279; İbn Hazm, *el-Muhalâ*, VI, 156-159; Süğdî, *en-Nuteffî’l-fetâvâ* (nşr. Selâhaddin en-Nâhî), Beyrut-Amman 1404/1984, I, 197-198; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-Kâfi fi fikhî ehli’l-Medîneti’l-Mâlikî* (nşr. M. M. Uhayd el-Morîtânî), Riyad 1400/1980, I, 478; Serahsî, *el-Mebsût*, III, 17-18; X, 20-21; XXIII, 203; İbn Asâkir, *Târîhu Dumaşk* (Amrî), XXXV, 374; Burhâneddin el-Merginânî, *el-Hidâye*, [baskı yeri ve tarihi yok] (el-Mektebetü’l-İslâmiyye), II, 135; III, 95-96; IV, 105; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, I, 342; Kurtubî, *el-Câmi’*, XVIII, 15-16; XX, 63; İbn Cüzey, *el-Kavâninü’l-fikhiyye*, Libya-Tunus 1982, s. 156; Osman b. Ali ez-Zeylâ, *Tebyinü’l-hakâik*, Bulak 1313-15, III, 242; IV, 165-166, 226; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, VII, 222-223; İbn Nuceym, *el-Bahrü’r-râ’ik*, V, 79; VI, 259-261; VII, 96; Buhârî, *Keşşâf’ul-kunâ’* (nşr. M. Sâdik el-Kamhâvî), Beyrut 1405, III, 94; İfrenî, *Nüzhetü’l-hâdî bi-ahbâri mülûki’l-karni’l-hâdî* (nşr. O. Houdas), Rabat, ts. (Mektebetü’t-tâlib), s. 40; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye ‘ale’s-Serhi’l-kebir*, Beyrut, ts. (Dârü’l-fikr), II, 189; Şevkânî, *es-Seylû’l-cerrâr* (nşr. Mahmûd İbrâhîm Zâyed), Beyrut 1405/1985, IV, 520; İbn Âbidîn, *Redd’ul-muhtâr*, II, 336; IV, 127; V, 330-333, 475; VI, 422, 441; VII, 119; VIII, 476; F. Lokkegaard, *Islamic Taxation in the Classical Period*, Lahore 1979, s. 186; Muhammed Hamîdullah, *el-Veşâ’iku’s-siyâsiyye*, Beyrut 1405/1985, s. 160; Sâlih Ahmed el-Alî, *el-Harâc fi’l-İrâk*, Bağdad 1410/1990, s. 237-238; Gaydâ’ Hazne Kâtibi, *el-Harâc münzûl’l-fethi’l-İslâmî hattâ evâsiti’l-karni’l-hâdî*, Beyrut 1994, s. 227-228.

CENGİZ KALLEK

NEVÂSİB

(bk. NÂSİBE).

NEVÂZİL

(النوازل)

Mezhep imamlarından sonra ortaya çıkmış fikhî meseleler için kullanılan bir terim.

Sözlükte *nevâzil* “sonradan meydana gelen, insanlar için zorluk veya sıkıntı doğuran durum” mânasındaki *nâzile* kelimesinin çoğulu olup klasik fikh eserlerinde daha çok mezhep imamlarından sonra ortaya çıkmış meseleleri, modern dönemde ise yeni fikhî problemleri ifade eder. *Fetâvâ* kelimesi (tekili fetvâ) *nevâzil* ile eş anlamlı olarak kullanılırsa da *nevâzilin* mezhep imamlarından sonra ortaya çıkan fikhî meselelerle sınırlı olduğu ve “herhangi bir fikhî meselenin hükmünün açıklanması” anlamına gelen fetvâya göre daha özel bir mânaya sahip bulunduğu görülür. Zaman zaman *vâkıât* ve *havâdis* kelimeleriyle de belirtilen *nevâzil* kavramının yaygın olarak kullanıldığı Hanefî ve Mâlikî çevreleri arasında gerek kavramsal çerçeve gerekse *nevâzil* literatürünün muhtevası bakımından farklar vardır.

Ebû Hanîfe ve talebelerinin görüş ve faaliyetleri zâhirü’r-rivâye ve nâdirü’r-rivâye olarak iki kısımda değerlendirildiği gibi Hanefî mezhebine ait fikhî birikimin bilgi ve delil değerine göre yapılan tasnifinde bu dönemin mesaisi daha sonrakilerden ayırt edilmiştir. Mezhep imamları döneminin ardından bir taraftan zâhirü’r-rivâye ve / veya nâdirü’r-rivâyeye dayanan yahut bunları bir araya getirmeyi hedefleyen eserler kaleme alınırken diğer taraftan Hanefî fakihlerinin (meşâyih) görüşlerini bir araya getiren *nevâzil* eserleri telif edilmiştir (nevâzilin meşâyih kavramıyla ilişkilendirilmesine örnek için bk. Temîmî, I, 35; İbn Âbidîn, s. 17). Hanefî literatüründeki ilk *nevâzil* eserleri IV. (X.) yüzyılda, mezhep birikimini bilgi ve delil değeri açısından değerlendiren yeni telif formları içinde ifade eden faaliyetlerin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim ilk ve en meşhur *nevâzil* eserlerinden birinin müellifi olan Ebû’l-Leys es-Semerkindî, zâhirü’r-rivâyeye dayanan *Hizânetü’l-fikh* adlı muhtasarı ile nâdirü’r-rivâyeyi bir araya getirmeyi hedefleyen *‘Uyûn’l-mesâ’il*’inin yanı sıra yukarıda belirtilen katkıları da içeren, ne-

vâzil meselelerine tahsis ettiği *Kitâbü'n-Nevâzil*'i telif etmiştir (ayrıca bk. SEMERKANDÎ, Ebû'l-Leys).

Hanevî literatüründeki ilk nevâzil eserlerinde mezhep birikimiyle ilgili tasavvurları, mezhep içi fikhî istidlâl anlayışları ve fetvada esas aldıkları görüşler gibi hususlarda birbirinden ayrılan Belh, Irak ve Buhara meşâyihinden birinin görüşleri merkeze alınmıştır. Nitekim Ebû'l-Leys es-Semerkandî'nin söz konusu eserinin muhtevasını büyük ölçüde Belh meşâyihinin görüşleri teşkil ederken Nâtrîfî'nin *el-Vâkı'ât*'ının Irak meşâyihinin, Ahmed b. Muhammed el-Keşşî'nin *Mecma'u'n-nevâzil ve'l-havâdis ve'l-vâkı'ât*'ının ise (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 913) Buhara meşâyihinden olan bazı Hanevî fakihlerinin görüşlerini bir araya getirdiği anlaşılmaktadır. Daha sonra ortaya çıkan eserlerin bir kısmı, fıkıh tasnifine göre her babda meşâyih gruplarının görüşlerini veya bu görüşleri temsil eden eserlerden yaptıkları iktibasları farklı bölümler halinde bir araya getirirken diğer bir kısmı nevâzil meselelerini fıkıh bablarının konu örgüsü içinde ele almıştır. Meselâ Sadrüş-şehid'in *Kitâbü'l-Vâkı'ât*'ı (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2492) ve Burhâneddin el-Merginânî'nin *et-Tecnis ve'l-mezîd*'i (Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 553) gibi eserlerde bir yandan Semerkant Hanevîleri'nin görüşleri, öte yandan Belh meşâyihini temsil eden Ebû'l-Leys'in *Kitâbü'n-Nevâzil*'inden yapılan iktibaslar her fıkıh babı içinde müstakil başlıklar altında toplanmıştır. Buna karşılık Tâhir b. Ahmed el-Buhârî'nin *Hulâşatü'l-fetâvâ'sı* (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 680) ve Burhâneddin el-Merginânî'nin *Muhtârâtü'n-nevâzil*'i (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1422) nazarı bir fıkıh eseri gibi düzenlenmiştir. Birçok nevâzil eseri belirli bir dönem ve coğrafyadaki Hanevî meşâyihinin mezhebe katkılarını kaydetmeyi amaç edindiği için bazı kelâm ve tefsir meseleleri, tabakat bilgileri ve hatta tarihî anekdotlar gibi konu dışı mâlûmatı da işlemektedir.

Mâlikî mezhebinde nevâzil kavramı, Hanevî mezhebinden farklı olarak kadıların yargı görevi yaparken karşılaştıkları bazı olayları ve Mâlikî mezhebinin hâkim olduğu bölgelerde gelişen amelleri de kapsamaktadır. İbn Ebû Zemen'in *el-Müntehab fi'l-aḥkâm*'ı, IV. (X.) yüzyıl Mâlikî fukahası ve bazı Mâlikî topluluklarının hayatı yanında Kurtuba (Cordoba) ameline de yer vermesiyle tanınmıştır. İsâ b. Sehl, *el-İ'lâm bi-nevâzili'l-aḥkâm* adlı eserinde Kurtuba'daki iftâ meclisinin ve kazâi mü-

şavere meclislerinin kararlarını zikretmektedir. İbn Rüşd el-Cedd'in bir talebesi tarafından bir araya getirilen ve Mâlikî mezhebinde nevâzil sahasındaki birkaç temel kaynaktan biri sayılan *Fetâvâ İbn Rüşd*, müellifinin, çağdaşı Mâlikî fakihleriyle tartışmalarını içermesi ve onların verdiği fetvaların yanı sıra mahkeme kararlarını da değerlendirmesi bakımından dikkat çekicidir. Özellikle amel fikhını içeren ve üzerlerine birçok şerh ve hâşiye yazılan nazımlar da ortaya çıkmıştır. İbn Âsım'ın *Tuḥfetü'l-hükkâm fi nûketi'l-ukûd ve'l-aḥkâm (el-Âsımiyye)* adlı manzum eseri Endülü'sün son dönemindeki amel fikhını en güzel yansıtan eserdir. Bu kitap üzerine yapılan çalışmalar arasında özellikle Meyyâre, İbn Sûde et-Tâvûdî ve Ali b. Abdüsselâm et-Tesûlî'nin eserleri zikredilmelidir. Tâvûdî ve Tesûlî'nin şerhleri geç dönem Mâlikî fıkıh eğitimi müfredatındaki temel eserler arasında sayılmaktadır. Ebû'l-Hasan ez-Zekkâk'ın *Lâmiyetü'l-aḥkâm (Lâmiyetü'z-Zekkâk)* adıyla meşhur olan nazmı da birçok şerh ve hâşiye çalışmasına esas teşkil etmiştir. Venşerîsî, Mâlikî tarihi boyunca ortaya çıkan nevâzil meselelerini kapsayan bir tedvin faaliyetine girişerek nevâzil literatürünün en dikkat çekici çalışmalarından birini meydana getirmiştir. Onun *el-Mi'yârü'l-mu'rib ve'l-câmi'u'l-mağrib 'an fetâvâ 'ulemâ'i İfrîkiyye ve'l-Endelüs ve'l-Mağrib* adlı eseri, nevâzil meselelerinin yanı sıra çeşitli Mâlikî fıkıh metinlerini de bütün olarak ihtiva etmesiyle tanınmıştır. Hanevî literatüründen farklı olarak, ele aldıkları meselelerin gerçekleştiği tarihî şartları çok daha ayrıntılı biçimde kaydeden Mâlikî nevâzil literatürünün geç dönemine ait başlıca eserler Ebû Zeyd Muhammed b. Ebû'l-Kâsım es-Sicilmâsî ve Mehdî el-Vezzânî tarafından kaleme alınmıştır. Vezzânî'nin *en-Nevâzilü'l-cedîdetü'l-kübrâ li-ehli Fâs ve ğayrihim mine'l-bedvi ve'l-kurâ'sı* nevâzil kavramının geniş kapsamına işaret edecek şekilde gerek geç dönem Mâlikî fakihlerinin fetva sahası dışında kalan birçok faaliyet ve telifâtını, gerekse Mâlikî mezhebinin hâkim olduğu bazı bölgelerin amellerini bir araya getirmiştir (ayrıca bk. MÂLİKİ MEZHEBİ).

Nevâzil eserleri, toplumsal tarih hakkında en çok veri ihtiva etmesi ve fıkıh ilmiyle İslâm toplumu arasındaki etkileşimi en iyi yansıtmaları bakımından yakın dönemde İslâm tarihi araştırmalarında kaynak olarak kullanılmaya başlandığı gibi fıkıhın toplumla ilişkisini ele alan bir dizi akademik çalışmaya da konu olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, "nzl" md.; Cevherî, *eş-Şihâh*, "nzl", "vk'a" ve "hds" md.leri; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîṭ*, "nzl" md.; Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Kitâbü'n-Nevâzil*, İÜ Ktp., Nâdir Eserler, nr. A-3459, tür.yer.; Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Fikhü'l-luġa ve sirru'l-Arabiyye* (nşr. Yâsîn Eyyûbî), Sayda 1419/1999, s. 343; Ahmed b. Mûsâ b. İsâ el-Keşşî, *Mecmû'u'l-havâdis ve'n-nevâzil ve'l-vâkı'ât*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 913, vr. 1b; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muḍḍiyye*, tür.yer.; Temîmî, *et-Ṭabakâtü's-seniyye*, I, 35; Keşfü'z-zunûn, II, 1981, 1998-1999; İbn Âbidîn, *Mecmû'atü resâ'ili İbn Âbidîn*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî), s. 17; Abdülazîz Binabdullah, *Ma'lemetü'l-fikhî'l-Mâlikî*, Beyrut 1403/1983, s. 322; Muhammed el-Menûnî, "Laḳatât min Mi'yârî'l-Venşerîsî 'anil-hayâtî'l-İlmiyye fi Fâs el-Merîniyye", *et-Târîḫ ve edebü'n-nevâzil: Dirâsât târihiyye mühdât li'l-fakîd Muhammed Züneybir* (nşr. Muhammed el-Mansûr – Muhammed el-Mağrâvî), Muhammediye 1995, s. 87-92; M. Ebû Tâlib, "Nevâzil terbeviyye", a.e., s. 93-99; Eyyûp Said Kaya, *Hanevî Mezhebinde Nevâzil Literatürünün Doğuşu ve Ebû'l-Leys es-Semerkandî'nin Kitabı'nı Nevâzil'i* (yüksek lisans tezi, 1996), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; Muhammed Fetha, *en-Nevâzilü'l-fikhiyye ve'l-muctema'*, Rabat 1999, s. 267-395; Muhammed Haccî, *Nazarât fi'n-nevâzili'l-fikhiyye*, [baskı yeri yok] 1999 (el-Cem'iyyetü'l-Mağribiyye li't-te'lîf ve't-terceme ve'n-neşr), s. 81-186; M. İbrâhîm Ali, *İşlâḫü'l-mezheb 'inde'l-Mâlikîyye*, Dübey 1421/2000, s. 212-217; Abdünnâsir Mûsâ Ebû'l-Basal, "el-Medḫal ilâ fikhî'n-nevâzil", *en-Nevâzilü'l-fikhiyye ve eṣerü'hâ fi'l-fetvâ ve'l-ic-tihâd*, Rabat 2001, s. 9-54; Hasan Zeyn el-Filâlî, "en-Nevâzilü'l-fikhiyye, kıymetühâ't-teşriyye ve'l-fikriyye", a.e., s. 55-79; Abdülatîf Hidâyettullah, "en-Nevâzilü'l-fikhiyye fi'l-'amelî'l-kazâi'l-Mağribî", a.e., s. 316-335; Müsîr b. Ali b. Muhammed el-Kahtânî, *Menhecü istinbâti aḥkâmî'n-nevâzilü'l-fikhiyyeti'l-mu'aşıra*, Cidde 1424/2003, s. 87-96; İsmail Güllük, *Ebû'l-Leys Semerkandî'nin Nevâzil'i Işığında Sosyal Olgu Fetva İlişkisi* (yüksek lisans tezi, 2003), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; W. B. Hallaq, "From Fatwas to Furu': Growth and Change in Islamic Substantive Law", *Islamic Law and Society*, I/1, Leiden 1994, s. 39; "Nâzila", *El'2* (İng.), VII, 1052.

EYYÜP SAİD KAYA

NEVBAHTÎ, Hasan b. Mûsâ (الحسن بن موسى النوبختي)

Ebû Muhammed el-Hasen b. Mûsâ b. el-Hasen b. Muhammed el-Bağdâdî en-Nevbahtî (ö. 310/922 [?])

Şii âlimi.

Bağdat'da doğdu. Emevîler'in son devrinde ve Abbâsîler'in ilk dönemlerinde sarayda müneccim olarak görev yapan İran asıllı Nevbaht ailesine mensup olup bu aileden Ebû Sehl İsmâil b. Ali'nin kız kardeşinin oğludur. Kaynaklarda tahsili ve ho-